

2) обчислюємо значення φ^* -критерію Фішера за формулою:

$$\varphi^* = (\varphi_1 - \varphi_2) \sqrt{\frac{n_1 n_2}{n_1 + n_2}}, \quad (2)$$

де n_1 та n_2 – обсяги вибірок, які досліджуються. Отримані результати представлено в таблиці 4.

Таблиця 4

Результати розрахунків φ^* -критерію Фішера

Групи	Розраховане значення φ^* -критерію Фішера	За рівнем значущості 0,05
КГ та ЕГ	2,09	1,64

Відповідно до результатів, наведених у таблиці 4, підтвердження отримала гіпотеза H_1 , тому констатуємо, що частка вчителів початкових класів із достатнім та креативним рівнями сформованості готовності до інноваційної діяльності в умовах інклюзивного навчання в ЕГ більша ніж у КГ і ці дані є статистично значущими.

Висновки. На підставі аналізу наукових досліджень і власних наукових пошуків було обґрунтовано особливості формування готовності вчителів початкових класів до інноваційного навчання в умовах інклюзії та проведено камерний педагогічний експеримент з метою перевірки дієвості запропонованих інновацій.

Використання кутового критерію Фішера для оцінки результатів проведеного експерименту дає підстави вважати підтвердженою альтернативну гіпотезу та зробити висновок про наявність значущої статистичної розбіжності у рівнях готовності вчителів початкових класів до інноваційної діяльності в умовах інклюзивного навчання. Це підтверджує припущення про можливість цілеспрямованого впливу на формування досліджуваної готовності та доцільність проведення повномасштабного педагогічного експерименту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи. URL: http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454 (дата звернення: 20.08.2020).
2. Дегтяренко Т. М. До проблеми професійно-прикладної підготовки випускників вищих навчальних закладів недефектологічних спеціальностей до роботи в системі інклюзивної освіти. *Освіта дітей з особливими потребами: від інституціалізації до інклюзії* : матеріали міжнародного Конгресу зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології : зб. тез доп. / ред. кол. : В. В. Засенко, А. А. Колупасва, Н. І. Лазаренко, З. П. Ленів. Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2016. С. 92–93.
3. Донець В. Модель формування готовності вчителів початкової школи до інноваційної діяльності в умовах інклюзивного навчання. *Нова педагогічна думка* : науково-методичний журнал. Рівне : РОІШПО, 2020. № 2 (102). С. 107–112.
4. Донець В. Г. Діагностика готовності вчителів початкової школи до інноваційної діяльності в умовах інклюзивного навчання. *The scientific heritage*. Budapest, 2020. № 46 (4). Р. 10–14.

Дата надходження до редакції: 01.09.2020 р.

УДК 378.14

DOI: 10.37026/2520-6427-2020-103-3-135-139

Олена ПОПАДИЧ,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗНАТЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті висвітлено вимоги до формування правових знань учнів молодшої школи, яке відбувається шляхом пошуку і відбору елементів цих знань вчителем у змісті всіх навчальних предметів та наступної їх інтеграції у навчальній та позанавчальній діяльності. Важливими аспектами цієї діяльності є врахування вікової специфіки молодших школярів та необхідність постійного оновлення правової підготовки самого вчителя. Виявлено особливості професійної

діяльності вчителя початкових класів та встановлено, що оскільки в молодшій школі відсутній окремий навчальний предмет із правознавства, то система правових знань учнів формується фактично за ініціативи вчителя. Обґрунтовано педагогічні умови розробки системи підготовки вчителя до формування правових знань учнів початкової школи.

Ключові слова: педагогічні умови, вчитель, початкові класи, молодші школярі, правові знання.

В статті освещены требования к формированию правовых знаний учеников младшей школы, происходящее путем поиска и отбора элементов этих знаний учителем в содержании всех учебных предметов и последующей их интеграции в учебной и внеучебной деятельности. Важными аспектами этой деятельности являются специфика возрастной категории младших школьников и необходимость постоянного обновления правовой подготовки самого учителя. Выявлены особенности профессиональной деятельности учителя начальных классов и установлено, что поскольку в младшей школе отсутствует отдельный учебный предмет по правоведению, то система правовых знаний учащихся формируется фактически по инициативе учителя. Обоснованы педагогические условия разработки системы подготовки учителя к формированию правовых знаний учащихся начальной школы.

Ключевые слова: педагогические условия, учитель, начальные классы, младшие школьники, правовые знания.

The article highlights requirements for the formation of elementary school students' legal knowledge system, which is happening due to a teacher's searching and selecting elements of this knowledge in the content of all subjects and their further integration into educational and extracurricular activity. The elementary school students' age specifics and need of constant teacher's legal training are important aspects of this activity. The peculiarities of the elementary school teacher's professional activity have been revealed. Since there is not such subject as law in elementary school, the system of students' legal knowledge is actually formed at the teacher's initiative. Pedagogical conditions for the development of teacher's training system aiming at elementary school students' legal knowledge formation have been substantiated. The integrity of legal component in psychological and pedagogical elementary school teachers' training implies that the teacher himself selects and interprets facts, which is reflected in students' minds and is one of aspects of their legal worldview formation. The psychological component of this training includes the teacher's obligation to properly focus on the impact of his selected examples on children, as in some cases children's acquaintance with many negative phenomena of society, including criminal chronicles, can lead to mental breakdown. The pedagogical component allows the teacher to thoughtfully use the potential of legal knowledge in a form that corresponds to students' age capabilities. Differentiation as a means of teachers' preparation for the formation of different levels of elementary school students' legal knowledge takes into account both natural differentiation of students' abilities and personal characteristics. The first stage of differentiation in the formation of elementary school teachers' legal competence depends on personal characteristics of a future teacher and his level of pedagogical abilities and capabilities. The second stage shows the teacher's obligation to differentiate his students' legal training. Level differentiation involves the following levels: legal knowledge, with which the teacher provides all his students at the lessons; legal knowledge, with which the teacher provides all his students during the extracurricular activity, where there is no special legal training; optional special integrated courses for elementary school students, which are already based on law. It is also advisable to involve students' parents in this activity. The integral aspect of legal knowledge in the elementary school teachers' training means that, by forming a students' legal

knowledge system, the teacher has to take into account principles of universal and national culture as well as personal characteristics and values.

Key words: pedagogical conditions, teacher, elementary classes, elementary school students, system, legal knowledge.

Постановка проблеми. Формування правових знань учнів молодшої школи є важливою педагогічною проблемою. Оскільки окремого навчального предмета з правознавства в молодших класах немає, то формування правових знань відбувається шляхом пошуку й відбору елементів цих знань у всіх інших предметах та наступної їх інтеграції як у навчальній, так і в позанавчальній діяльності. При цьому слід враховувати вікові особливості молодших школярів та їх сприйняття. Водночас права компетентність визначається організацією знань, когнітивних умінь, навичок, потреб, мотивації, цінностей, які забезпечують ефективність правової поведінки учнів, однак у процесі вивчення більшості предметів у початковій школі компетентнісний підхід практично не реалізується.

У сучасних умовах одним із найважливіших пріоритетів модернізації змісту освіти є «оновлення змісту шкільної правової освіти, переосмислення сутності кожного з компонентів системи навчання правознавства (передусім цільового, змістовного та технологічного) на засадах компетентнісного підходу до визначення цілей, особистісно орієнтованого навчання (спрямованого на розвиток особистості школяра) та діяльнісного підходу до процесу навчання» [4, с. 7].

Ще одним важливим аспектом є постійне оновлення правової підготовки та правових знань самого вчителя початкових класів, ситуація якого суттєво відрізняється від умов праці вчителя у старших класах, де функціонує спеціальний навчальний предмет із правознавства. На сьогодні не існує ні конкретної програми правознавства для початкової школи (окрім факультативних), ні окремого навчального предмета (окрім, знову ж таки, факультативних курсів та позанавчальних заходів). Тому система правових знань учнів формується фактично за ініціативи вчителя початкових класів. Водночас можливості вчителя тут надзвичайно великі: кожен із навчальних предметів дає можливість використати яскраві приклади та формувати правові знання практично на всіх уроках.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Предметом досліджень у межах даної проблеми є питання правової освіти майбутнього педагога (Л. Висоцька, І. Запорожан, Л. Мацук, Т. Мироненко, В. Пономарьова та ін.) та формування правової культури (М. Подберезський, В. Сальников, Н. Ткачова, І. Дарманська та ін.). Увага приділяється проблемам правової освіти майбутнього педагога в її ціннісному аспекті (І. Бех, Н. Бібік, І. Козубовська, В. Оржеховська та ін.) та правового виховання (О. Ковальська, О. Колосова, Т. Сущенко, Г. Троцько та ін.).

Таким чином, права компетентність учителя початкових класів є необхідною умовою формування в учнів системи правових знань. Водночас поза увагою дослідників залишилася проблема підготовки вчителя до формування системи правових знань учнів початкової школи.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови підготовки вчителів до формування правових знань молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Педагогічними умовами розробки системи підготовки вчителя до формування правових знань молодших школярів визначено такі:

- цілісність правової складової у психолого-педагогічній підготовці вчителя початкових класів;
- диференціація як засіб підготовки вчителя до формування різнорівневих правових знань учнів початкової школи;
- забезпечення ціннісного аспекту правових знань у підготовці вчителя початкових класів.

Розглянемо кожну з цих умов детальніше.

1. Цілісність правової складової у психолого-педагогічній підготовці вчителя початкових класів.

Необхідною умовою успішної професійної діяльності вчителя у формуванні правових знань учнів є його власна правова освіченість та сформованість правового світогляду, а саме: «знання права, законів, підзаконних актів, рішень Конституційного Суду країни і Європейського Суду з прав людини, а також переконаність у відповідності законів і підзаконних актів праву, міжнародним стандартам у галузі прав людини; згода з правовими приписами законів, сформованість глибокого правового мислення; вміння критично творчо осмислювати правові норми, принципи та інші правові засоби з огляду на їх гуманістичний, демократичний і моральний зміст» [5, с. 21].

Йдеться про правову освіченість учителя початкових класів. Адже для того, щоб формувати в учнів правові знання, правову свідомість та систему правових знань, насамперед сам учитель має володіти правовою освіченістю, тобто повинен мати знання про право, закони, підзаконні акти, про права людини, а також низку інших відомостей. На цій основі формується правовий світогляд учителя, який надзвичайно важливий тому, що свідомо чи підсвідомо педагог передає учням власне свій світогляд.

Якщо правова освіченість учителя зводиться зазвичай до знань, то правовий світогляд відповідає вже переконаності в цих знаннях, прийнятті їх учителем особисто. Саме на цій основі можлива переконлива передача знань учням. Адже згідно зі своїм світоглядом педагог відбирає факти, різноманітні явища в суспільному житті і, що найважливіше, бачить їх по-своєму. Трактуювання цих явищ відображається у свідомості учнів і є одним із найбільш важливих аспектів формування їхнього світогляду.

Для повноцінного формування правових знань учнів учителю необхідна не лише правова освіченість, але й ґрунтована психолого-педагогічна підготовленість.

Психологія й педагогіка повсякчас перебували в найтісніших взаємозв'язках, оскільки об'єктом вивчення і педагогіки, і психології є людина. Ґрунтуючись на знаннях закономірностей і механізмів людського психічного розвитку, персонального становлення, психологічних зв'язків, педагогіка аргументує продуктивні шляхи та способи, що сприяють бажаним змінам у внутрішніх світі й поведінці людини. При цьому педагогіці й психології притаманний диференційний процес, який зумовлює істотне розгалуження галузей, котрі суттєво різняться між собою. Диференціацію педагогіки й психології доповнює зустрічний інтеграційний процес.

Установлені міжгалузеві зв'язки інтеграції «дозволяють бачити не педагогічний факт у психологічному світлі, а й множинність чинників, що визначають характер ситуації, пріоритет одного з них» [2, с. 65].

Під психолого-педагогічною підготовкою вчителя до формування правових знань молодших школярів розуміємо індивідуальні якості, що належать до трьох різних властивостей (навченість, освіченість та вихованість). Йдеться про хист до опанування конкретних видів знання, діяльності, праці та їх удосконалення; пізнавальні прикмети (увага, пам'ять, мислення тощо); діяльнісні (активність, ініціативність, настійливість, цілеспрямованість, ризиковість, схильність до небезпек, стійкість до труднощів і промахів, спроможність мобілізуватися); психофізіологічні й фізичні (лабільність, швидкість реакцій, збудливість, стресостійкість, працездатність, розумова й фізична витримка, фізична міць, спритність тощо) [6, с. 7].

У цьому контексті значну допомогу дають такі суміжні галузі чи галузі педагогічної науки, як педагогічна психологія та психопедагогіка, які в дуже тісному контакті виробляють спільні позиції цілісного впливу на учнів, оптимально використовуючи досягнення як педагогічних, так і психологічних наук. Очевидно, що таке поєднання має носити інтегративний характер.

2. Диференціація як засіб підготовки вчителя до формування різнорівневих правових знань учнів початкової школи.

На сучасному етапі правова освіченість та правова підготовленість учителя (зокрема вчителя початкових класів) є досить важливою, зважаючи на умови економіки, яка розвивається в нашій країні. Адже саме з економіко-правовими явищами учні стикаються насамперед. Тому економічна грамотність учителя тісно пов'язана з його правовою грамотністю. А разом усі ці риси зумовлюють цивілізованість нашого суспільства і є потенціалом його подальшого розвитку.

У контексті нашого дослідження важливо виявити особливості й обґрунтувати доцільність підготовки вчителя до формування правових знань молодших школярів. Залежно від напрямку «психолого-педагогічна підготовка здійснюється на загальному, професійному, профільному рівнях. Профільний рівень забезпечують інтегровані навчальні програми спеціальних варіативних курсів [1, с. 3].

Для рівневої підготовки притаманна варіативність з урахуванням намірів стосовно виду діяльності: утворенням базового мінімуму й варіативної складової. Така система передбачає кілька ступенів підготовки – від мінімального до факультативного, включаючи чинник значущості психолого-педагогічних знань для всіх можливих напрямів діяльності.

Умова рівності правової підготовки вчителя передбачає різні варіанти його правової компетентності, оскільки існують відмінності з погляду вчителя і з погляду учнів на певні правові явища чи факти. Водночас існує значна диференціація здібностей, підготовленості не лише учнів, а й учителів.

Варто уточнити, що ми маємо на увазі. Йдеться про два етапи диференціації. *Перший* – диференціація у формуванні правової компетентності вчителя початкових класів, що залежить від рівня професійної підготовки та особистісних якостей майбутнього вчителя, рівня його педагогічних здібностей та бажання бути хорошим педагогом. Тобто існують різні варіанти правової компетентності вчителя залежно від його намірів та можливостей. *Другий* – полягає в тому, що вчитель повинен зі свого боку диференціювати правову підготовку учнів.

Таким чином, можна виокремити такі рівні.

Перший – правові знання, які вчитель дає учням (усім без винятку) на заняттях, уроках.

Другий – правові знання, які вчитель подає усім учням у процесі позанавчальної діяльності, де правова підготовка спеціально не виділяється.

Третій – формування інтегрованих курсів для факультативних занять учнів початкових класів, які за тематикою виключно присвячені правознавству.

Зауважимо, що аналогічна диференціація відбувається і при підготовці вчителя початкових класів та формуванні його професійно-правової компетентності.

3. Забезпечення ціннісного аспекту правових знань у підготовці вчителя початкових класів.

Перспективне вирішення проблем сучасної фахової підготовки вчителя пов'язане з особистісним підходом, де ключовою є особистість, розвиток її духовних перспектив, хисту, можливостей творчого становлення тощо. У контексті науки й практики дедалі усвідомленішою є нагальна потреба формувати й реалізовувати особистісний підхід як певну цілісну сукупність концептуальних і практичних засобів сучасних педагогіки й психології.

Однак варто зазначити, що розроблення особистісного підходу є складною теоретико-практичною проблемою, позаяк людина – найскладніше утворення. Означеними положеннями реалізації особистісного підходу у процесі підготовки педагога до формування правових знань молодших школярів передбачено усвідомлення кожним індивідом свого психічного стану (психологія) та самовдосконалення і перевиховання на базі розуміння ключових засад, тенденцій, закономірностей таких процесів (педагогіка).

Ефективність упровадження особистісно орієнтованого підходу розглядаємо через сформованість у вчителя правових знань щодо фахово важливих рис, зокрема ціннісних орієнтацій.

Аксіологічною складовою впродовж формування системи підготовки педагога до формування правових знань молодших школярів передбачено виокремлення загальнолюдських та фахових цінностей, що ґрунтуються на психологічних та педагогічних знаннях учителя.

Погоджуємося з думкою Г. Тарасенко щодо того, що структура ціннісного ставлення до світу – багатокомпонентне утворення, яке «функціонально розгортається від інтелектуально-когнітивних через емоційно-мотиваційні до вчинково-оцінних аспектів», а одержання ціннісних орієнтацій – процес «поступових, часто одночасних змін у розумовій, морально-естетичній, діяльнісно-вольовій сферах особистості» [3, с. 59].

Аксіологічна складова у відповідній психолого-педагогічній підготовці педагога до формування правових знань молодших школярів становить систему цілеспрямованого впливу стосовно духовних засад, норм, ідей, ідеалів, почуттів, свідомих переконань, що в майбутньому розвиває у професіоналів морально-психічну стійкість, надійність та готовність працювати за екстремальних умов.

Істотне значення для формування високих морально-інтелектуальних рис педагога у процесі розвитку правових знань молодших школярів має культурологічний підхід. Його значення в системі підготовки має співвіднести суспільні вимоги до рівня професійно-правової культури майбутніх учителів.

Розробляючи систему підготовки педагога до формування правових знань молодших школярів, ми враховуємо й управлінську складову. Для управління необхідні: визначення змін, які воно має зумовлювати в управлінській системі; застосування способів, за яких це можливо (оптимізація); застосування засобів, необхідних для цього (реалізація).

У нашому випадку це педагогічна система зі старою й новою підсистемами, а трансформація становить собою зв'язки, що виникають поміж системами. Такі взаємозалежності зумовлені чотирма зворотними зв'язками у структурі управлінської системи. Перший зв'язок дає змогу системі, котра управляє, споглядати оточення, забезпечуючи засоби модифікації такого оточення. Другий зв'язок гарантує взаємозв'язок поміж засобами й метою. Завдання третього зв'язку – встановлення співзалежності засобів та мети. Четвертий зв'язок забезпечує управлінській системі сторонню допомогу й засоби для модифікації такого середовища. Управлінську складову відображено в стадіях розробки системи підготовки вчителя до формування правових знань молодших школярів.

Отже, учні повинні сприймати право не лише як систему законів, правил та покарань за невідповідні вчинки, а як вироблену людством систему цінностей, які забезпечують хоча б більш-менш стабільне існування суспільства.

Висновки. Таким чином, психолого-педагогічна підготовка вчителя початкових класів містить його предметні знання з низки дисциплін, які він викладає, а також загально-педагогічні методи, прийоми навчання та виховання. Цілісність правової складової полягає в тому, щоб учитель був здатний (маючи при цьому на меті формування системи правових знань учнів) постійно оптимально використовувати свій психолого-педагогічний потенціал та власні предметні знання. Умова рівності правової підготовки вчителя передбачає різні варіанти його правової компетентності, оскільки існують відмінності між поглядами вчителя і поглядами учнів на певні правові явища чи факти. Водночас існує значна диференціація здібностей, підготовленості не тільки учнів, але й учителів. Формуючи систему правових знань учнів, учитель повинен ґрунтувати її на засадах загальнолюдської і національної культури з виходом на особистісні характеристики та цінності.

До подальших напрямів роботи відносимо дослідження проблеми інтеграції психолого-педагогічної та правової підготовленості вчителя до формування правових знань учнів початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Денисова Н. В. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх учителів в умовах навчально-наукового комплексу «коледж-університет»: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2006. 20 с.
2. Семиченко В. А. Курс психології в підготовці майбутніх викладачів вузів непедагогічного профілю. *Науково-методичне забезпечення діяльності сучасної професійної школи*: матеріали Міжнар. наук.-прак. конф. : у 2 ч. Київ: ВІПОЛ, 1994. Ч. 1. С. 64–65.
3. Тарасенко Г. С. Інтегративність естетико-професійної підготовки вчителя як соціально важливий результат гуманітаризації вищої педагогічної освіти.

Сучасні інформаційні технології та інноваційні методи навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. праць. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2006. Вип. 9. С. 57–61.

4. Тедєєва С. В. Технологія логіко-сміслового моделювання як ефективний засіб реалізації сучасних підходів до навчання правознавству. *Історія в рідній школі* : науково-методичний журнал. 2015. № 10. С. 7–12.

5. Циганій С. О. Формування культури професійно-правового спілкування в майбутніх юристів у

процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Національний авіаційний університет. Київ, 2017. 242 с.

6. Щеголева Т. Л. Формування професійної культури майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. / Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2007. 20 с.

Дата надходження до редакції: 20.05.2020 р.